

Dr. Dénes György

A PESKŐ HEGYNÉV ÉS A TARNALELESZI PESKŐ BARLANGJAI

ÖSSZEFOGLALÁS

Az Ózd–Pétervásári-dombságban, Tarnalelesz községtől északra a szakirodalomban eddig számon nem tartott Peskő nevű hegy emelkedik. Ebben is barlangok találhatók, akárcsak a bükki és gerecsei Peskőben. A hegy neve a barlang jelentésű pest és a sziklás hegy jelentésű kő szavak összetételeként alakult ki, jelentése tehát: barlangos hegy. Az itt felkutatott barlangok újabb bizonyítékai annak, hogy régen a magyarság a pest szót 'barlang' értelemben országszerte használta.

Két *Peskő* nevű hegyet tartott eddig számon a földrajzi és nyelvtudományi szakirodalom, valamint a barlangtudomány is, hiszen mindkét *Peskő* oldalában tágas barlang ürege tátong. Az egyik rég ismert *Peskő* a Bükkben, a másik a Gerecsében emelkedik.

Bátky Zsigmond etnográfus 1925-ben egy rövid közleményében megállapította, hogy a *Peskő* hegy-név „összetett szó. Első tagja az ószláv *pest* (= kemence) ... Annyit jelent tehát, mint kemence építésére, vagy inkább lepényformájú kenyér sütéséhez való, harangalakú fedő faragására alkalmas kőszikla.” (1) Ugyanő 1927-ben így ír erről: „*Pestkő* (*peskő*) hegyneveünk ... aligha azt jelenti, hogy 'pest alakú szikla', hanem 'amelyikből *pestet* lehet építeni.’” (2) Bátky tehát a *pest* köznevet kizárólag kemence jelentéssel értelmezi, amiből azután a fenti képtelenségek következnek. Pedig Miklosich Ferenc szlavista nyelvész már 1874-ben (11), majd az ő adataira támaszkodva Salamon Ferenc a budapesti egyetem történelem professzora 1885-ben kimutatta, hogy az ó-bolgár-szláv eredetű *pest* köznévi a régi nyelvben nemcsak kemencét, hanem barlangot is jelentett (13). A földrajzi nevek vizsgálatánál, különösen a hegyek, méginkább a mészkőhegyek világában ennek a jelentésnek a figyelmen kívül hagyása súlyos hiba. Mindenesetre Bátky Zsigmond érdeme, hogy a *Peskő* hegynevről felismerte és leírta, hogy az a *pest* + *kő* szavak összetételéből alakult ki.

Melich János nyelvész professzor 1938-ban egy tanulmányában elemezte a *pest* köznévi jelentését és itt ő is megállapítja, hogy a *Peskő* hegy-név a *pest* és a *kő* szavak összetételéből származik (10). Leírja Melich, hogy „Komárom megyében Tarján község táján egy hegynek *Peskő* a neve” és „Borsod megyében Répáshuta és Apátfalva közt van egy *Peskő* nevű hegy s ugyanott *Peskő-barlang*.” (10).

Azt is leírta Melich, hogy a *pest* köznévi már az ó-egyházi-szláv nyelvben több jelentése volt, éspedig: kemence, sütőkemence, barlang, hegy (10). Az ó-egyházi-szláv nyelv pedig kétségbevonhatatlanul egy IX. századi bolgár-macedon nyelvjárás volt (9). A magyarság a *pest* köznevet a honfoglalás idején, tehát a IX. század végén, legkésőbb a X. század közepéig az akkori bolgár-szláv népelemek-től vehette át (9).

Bár Melich — mint idéztem — számon tartotta a *pest* köznévi barlang jelentését is, ismerte mind a Gerecse, mind a Bükk *Peskő* nevű hegyét és tudott ez utóbbinak barlangjáról is, de egy szóval sem utal rá, hogy a *Peskő* név éppen a hegy barlangos voltát jelezné, vagy hogy a hegy éppen a barlangjáról kapta volna a nevét. Ellenkezőleg, ő a *Peskő* hegynevek értelmezéséről a következőket írja (betű szerint idézem):

„A magyar *Pes(t)kő* összetételben a *kő* a. m. 'hegy, mons'. Hogy az előtag *pest* köznévi melyik jelentését örzi, azt nem tudom. Bátky Zsigmond (MNy. XXIII. 218) szerint *Peskő* < *Pestkő* «aligha azt jelenti, hogy *pest* alakú szikla, hanem amelyikből *pestet* (értsd: kemencét) lehet építeni.»” (10)

Melich tehát a *Peskő* összetételben nem tudja megmagyarázni a *pest* köznévi jelentését és jobb híján Bátky Zsigmond (szerintem teljesen elfogadhatatlan) magyarázatára hivatkozik.

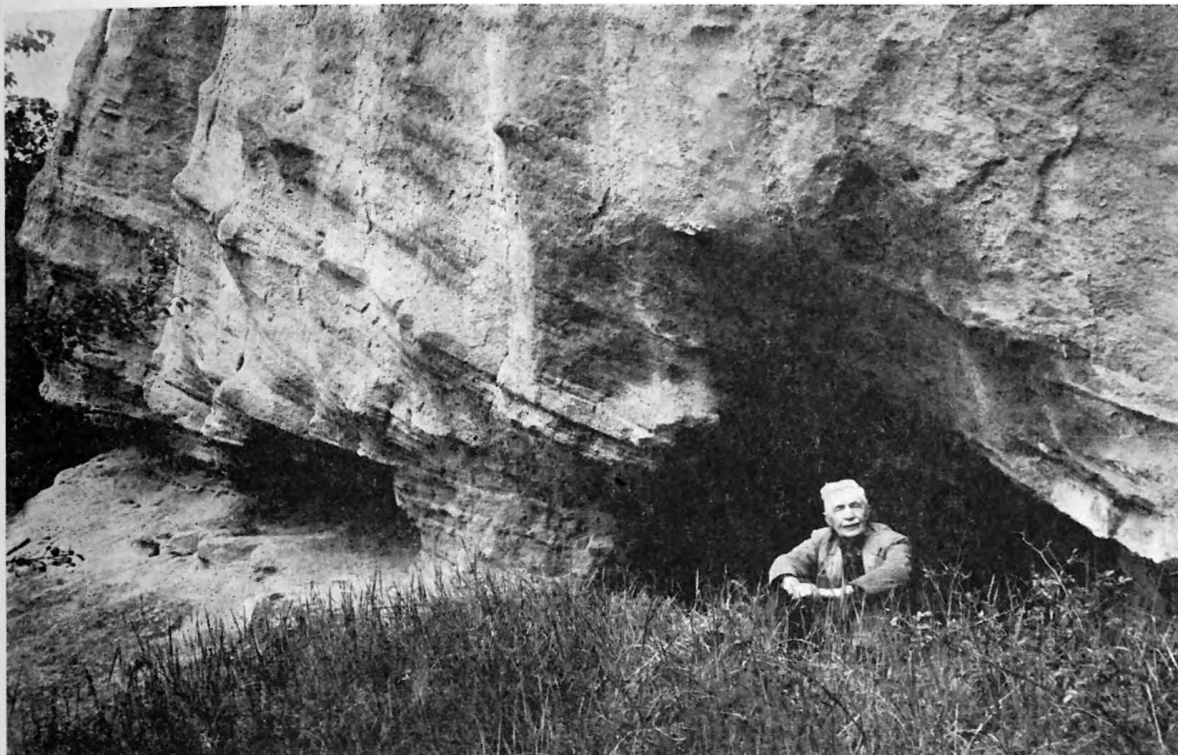
Melich ugyan tudott arról és le is írja, hogy a *pest* köznevet nemcsak az ó-bolgár-szlávok, de a magyarok is használták barlang értelemben, de úgy látszik, hogy ő erre egyedül a bükki *Büdös-pest* példájában látott kézzelfogható bizonyítékot (10).

Hogy a *Peskő* hegynevekben Melich nem ismerte fel a magyar *pest* köznévi — egyébként általa is számon tartott — 'barlang' jelentését, talán azzal magyarázható, hogy csupán a bükki *Peskő* barlangjáról tudott és azt egymagában nem találta meggyőző bizonyítéknak.

Annak ismeretében, hogy nemcsak a bükki, de a gerecsei *Peskő*nek is barlang tátong az oldalában, jómagam már régóta azt a Melichétől eltérő álláspontot képviselem, hogy mind a bükki, mind a gerecsei *Peskő* nevében a *pest* köznévi előtag barlangot jelent, tehát a *pest* + *kő* = *Peskő* névi jelentése: barlangos hegy, olyan sziklás hegy vagy hegyoldal, amelyben barlang nyílik (3, 4, 5, 6). Hasonlóan vélekedik Moór Elemér (12) Kniezsa István (15) és Kadić Ottokárra hivatkozva Kessler Hubert is (8).

A vitát csak a régi *pest* köznévi helyes értelmezését elősegítő újabb tényszerű adatok dönthetik el.

Ezért fogadtam igen nagy örömmel, midőn az utóbbi években örvendetesen fellendült földrajzi helynévgyűjtésünk újabb kézzelfogható eredménye-

A Szarvaskői-kőlyuk és sziklaeresz a tarnaleleszi Peskő vonulatában (Dr. Dénes György felv.)

lessége 4 m, bemélyedése 1 m, magassága is kb. 1 m. „Ezek a *Farkas-lyuki-kőlyukak*” — mondta Balázs Gödér Antal és hozzáfűzte: „Ha zivatar jön, a pásztor akár 150 birkával is meg tud húzódni itt.”

A *Farkas-lyuki-kőlyuk*, illetve a *Farkas-lyuki-kőfülke* fölött emelkedő hegytetőt nevezi a nép Pokos-várnak, vagy Pokosi-várnak, valószínűleg a poklos = barlang szóból (13).

A Nagy-völgyön tovább észak felé haladva az előzőeknél határozottabb száraz völgyecske vágódik be kelet felé a hegyek közé, ez a Vögyi-Szarvaskő. A völgy északi kitétségű déli oldalában a Szarvaskő-bikki-árnyéka, déli kitétségű északi oldalában a Szarvaskő-vereje emelkedik. Ez utóbbinak oldalában, mintegy 500 m-nyire a Nagy-völgytől keletre, kb. 50 m magasan a völgytalp felett, sziklafal oldalában, ívelt boltozatú barlangnyílás található. Szélessége 2 m, magassága az ereszvonalba az 1 m-t is meghaladja, beljebb 80 cm. A nyíláson át közel vízszintes, illetve kissé emelkedő 10 m hosszú barlangba jutunk, amelynek túlsó végén — ahol szélessége 150, magassága 40 cm — felülről, omladék között fény szűrődik be. Megkerestem a felszínen a barlang túlsó végét. Az üreg mögött, a sziklák között meredek vízmosás található, amely bővebb csapadék esetén széles hegyoldalszakasz vizeit vezet le. Az itt időszakosan lezúduló vizek alakították ki a vízmosás oldalából a völgy irányába, az oligo-

cénkori márga réteglapjai mentén, korrózió, majd erózió révén a kis átjáróbarlangot. Adatközlőm, a már említett Balázs Gödér Antal, aki egyébként a barlang szót érti, de nem használja, ezt az üreget is kőlyuknak, *Szarvaskői-kőlyuknak* nevezi. Ezen a vidéken tehát a barlang jelentésű ősi kőlyuk szavunk ma is élő földrajzi köznévvé.

A barlang előtt, az egyébként elég meredek hegyoldalban kis szintes tereplépcső terület, közvetlenül a barlangnyílás mellett nyugatra pedig a sziklafal oldalában sekély sziklaeresz húzódik. „Ide végigheverhet a pásztor, ha esik az eső, a kőlyukba meg vagy száz birka befér” — mondta Balázs Gödér Antal.

Aztán rámutatott a barlang szájára és megjegyezte: „Az eleji olyan alakú akár a kemence.” Érdekes ez a megjegyzés, ha arra gondolunk, hogy a *pest* (és vele együtt a német *Ofen*) szó több nép nyelvén egyaránt jelent kemencét és barlangot is. Talán éppen ez a morfológiai hasonlóság vezetett egykor e szó többértelműségének kialakulásához, hiszen mind a kemencére, mind a barlangra az jellemző, hogy a száján át zárt, öblös üregbe lehet jutni.

Az bizonyos, hogy a tarnaleleszi *Peskő* mállékony kőzetanyaga, a homokos agyagmárga, nem alkalmas kemence, még kevésbé mészkemence építésére, „lepényformájú kenyér sütéséhez való harangalakú fedő faragására” pedig teljességgel alkalmatlan.

A tarnalelesi *Peskő* vonulatában levő, a helyi nép által nyilván ősidők óta ismert és a pásztorok által ma is számontartott üregek felkutatása után megállapíthatom, hogy a *Peskő* név e helyen is a *pest* és a *kő* szavak összetételéből alakult ki olyan korban, amikor a magyarság a *pest* szót még 'barlang' értelemben általánosan és tudatosan használta. A *Peskő* név jelentése tehát itt is, akárcsak a Bükkben és a Gerecsében: *barlangos hegy*.

A tarnalelesi hegyek között felkutatott kőlyukak jelentősége tehát nem csak abban áll, hogy a magyarországi barlangkataszter egy eddig speleológiai szempontból számon sem tartott területen, az Ózd—Péternémeti-dombságban néhány újabb üreggel gazdagodott, hanem ezen túlmenően abban is, hogy a tarnalelesi *Peskő* barlangjainak megismerésével újabb adatot nyertünk a *pest* szónak 'barlang' jelentésű ősi magyar földrajzi köznévként való használatára.

Dr. Dénes Görgy
Vizgazdálkodási Tudományos Kutató
Intézet
H—1088 Budapest, Rákóczi út 41.

IRODALOM

1. *BÁTKY ZSIGMOND* (1925): *Peskő*. — Föld és Ember. V. évf. 1925. 1—2. sz. p. 59.
2. *BÁTKY ZSIGMOND* (1927): Örmény, Örményes. — Magyar Nyelv. XXIII. évf. 1927. p. 215—219.
3. *DÉNES GYÖRGY* (1964): Hazánk természetvédelmi területei: V. Budapest = Barlangváros. — Magyar Ifjúság. VIII. évf. 21. sz. 1964. V. 23.
4. *DÉNES GYÖRGY* (1970): Ősi barlangnevek. — Turista. 1970. 2. sz. p. 20—21.
5. *DÉNES GYÖRGY* (1970): A Bükk karsztja és barlangjai. — Bükk utikalauz. Budapest, 1970. p. 51—88.
6. *DÉNES GYÖRGY* (1973): Középkori magyar barlangnevek. — Karszt és Barlang. 1973. I—II. p. 5—6.
7. Heves megye földrajzi nevei. I. Az egri járás. Végh József irányításával, sokak segítségével gyűjtötte és közzétette Pelle Béláné. Szerkesztette Papp László és Végh József. Budapest, 1970.
8. *KESSLER HUBERT* (1962): A Gellérthegy-barlang fővárosunk névadója? — Karszt és Barlang. 1962. I. p. 18.
9. *MELICH JÁNOS* (1926): A honfoglalás kori Magyarország. — A magyar nyelvtudomány kézikönyve. I. 6. Budapest, 1926.
10. *MELICH JÁNOS* (1938): Melyik nép nevezte el Pestet Pest-nek? — Magyar Nyelv. XXXIV. évf. 5—6 sz. 1938. p. 129—140.
11. *MIKLOSICH, FRANZ* (1874): Die slavischen Ortsnamen aus Appellativen. II. — Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Classe. 23. Bd. Wien, 1874.
12. *MOÓR ELEMÉR* (1962): Teve és tenger, homok és hajó. — Magyar Nyelv. LVIII. évf. 1. sz. 1962. p. 36—40.
13. *SALAMON FERENC* (1885): Budapest története. II. Budapest, 1885.
14. *SZAMOTA ISTVÁN — ZOLNAI GYULA* (1902—1906): Magyar oklevél-szótár. Budapest, 1902—1906.
15. *KNIEZSA ISTVÁN* (1963): Charakteristik der slawischen Orstnamen in Ungarn.—Studia Slavica. IX. 1963. p. 27-44.

ETYMOLOGICAL BACKGROUND OF THE NAME OF MT. PESKŐ AND THE CAVES OF THE PESKŐ AT TARNALELESZ

The author heard local people call *Peskő* the mountain extending to the north of Tarnalelesz village in North Hungary and he found several minor caves in that mountain range. The name of the mountain had been coined from two separate words, *pest* and *kő*. An archaic Hungarian word, *kő*, meant, in this context, a rocky mountain. The word *pest* borrowed in the Middle Ages from the Old Bulgaro-Slavic language meant in the Old Hungarian both oven and cave and in the above composition it must have had the meaning: cave. Consequently, the meaning of *pest+kő = Peskő* is "a mountain with caves", i. e. a rocky mountain in which there are caves. Mounts called *Peskő* occur in two other mountainous regions of Hungary, the Gerecse and the Bükk, too and there is a broad cave entrance on the rocky slope of both. The caves of the *Peskő* at Tarnalelesz support the author's statement that the word *pest* of Old Bulgaro-Slavic origin was widely used to denote caves by the people of early medieval Hungary.

К ЭТИМОЛОГИИ ГЕОГРАФИЧЕСКОГО НАЗВАНИЯ ПЕШКЁ (PESKŐ) И ВОПРОСУ ПЕЩЕР ГОРЫ ПЕШКЁ У С. ТАРНАЛЕЛЕС

По поводу горы, расположенной на севере от с. Тарналелес в Северной Венгрии, автор установил, что в народе ее называют *Peskő*, и в процессе своих рекогносцировочных маршрутов в пределах этой горы он нашел ряд небольших пещер. Название горы возникло в результате сложения слов „*pest*“ и „*kő*“. „*Kő*“ — древневенгерское слово, означающее в данном сочетании „скалистая гора“. Слово „*pest*“, заимствованное в раннем средневековье венграми из древнеболгарско-славянского языка, на древневенгерском означало как печь, так и пещеру. В данном сочетании, судя по фактам, видимо означало пещеру. Следовательно, словосочетание *pest+kő = Peskő* означает „гору с пещерой“, таким образом такую гору, в которой имеется пещера. В других двух горных регионах Венгрии, в горах Бюкк и Герече, также есть горы, носящие название „*Peskő*“, и на их склонах находятся обширные пещеры. Пещеры горы *Peskő* у с. Тарналелес подтверждают вывод автора о том, что в раннем средневековье венгерский народ слово „*pest*“ заимствованное из древнеболгарско-славянского языка, применял со значением „пещера“ на всей территории страны.